

ABINÕUD HALLI VASTU

204. Maagilisi kaitseabinõusid saladusliku halli vastu massifantaasia on otsind väsimatu hoolega. Loomulikult vastuabinõud on tingitud enne kõike haiguse laadist ja tunnuseist. — Kuna hall paneb inimese värisema ja võbisema, kui ta tuleb raputama ja ratsutama, siis on arusaadav, et haigelt nõutakse kõigepäält just vastupidist: ei tohi kübekestki liigahtada (Ir 8; Kr 75 ja 138; Pr 63 ja 154; V 96), vaid peab lebama kui surnu (Kr 75), sõrme otsagi liigutamata (Kl Saar Vir 91). Kui haige kuuleb halli tulevat ja suudab siis tõesti püsida liikumatult vait, siis hall läheb temast mööda (Ir 8), jätab ta rahule (Kr 138). Kui suudetakse vastu pidada, nii et hall üheksa päeva ei pääse ligi, siis ta minevat ära (Pr), samuti siis, kui saadakse kolm korda hoiduda haigestumisest (Kr 75 — vt. alamal). Mõnikord katsutakse küll ka just liikumisega kergendada kannatusi: haigele pannakse kasukaid selga ja teda käitetakse, tallutatakse mööda põrmandut, sest paigale ei või jätta: siis hall raputab liaks (Sn).

Teiseks, kuna halli pääasjalikult ainult kuulatakse, kui ta käib huilates ja hüüdes, tuleb hirnudes ja naerdes, siis muidugi ei tohi vastata talle, vaid peab püsima sõnatult vait, et otsiv hall ei teaks, kus haige õieti on või et ta ei pääseks selga (Sr 63 ja 71; Ir 8; Kr 75 ja 138; Pr 63, 130 ja 154). Ka naerda haige ei tohi (Kr 75), vaadata ei tohi (Pr 130), ah, isegi mõtelda ei tohi mitte kui midagist (Pr 63). Või kui juba vastata midagi hallile, siis muidugi ainult maagilist sajatust, millele oleks eemalemanav jõud: „sitane kints, mis sa tahad?” (Pr 170).

Iseendast-mõistagi ei tohi karta midagi (Sn) ega ehmuda millegi puhul (Sr 18, Pr 130, V 96), nagu maagiliste tempude man harilikult ikka: muidu kaoks ju kohe nende mõju. Seda enam aga hall püüab igasugu abinõudega ehmutada haiget liigahtuma või kõnelema (vt. § 202 ja jutustusi alamal).

Kuna arvatakse, et hall tuleb ratsutama ja väristama otse „selga” või „pääle”, siis püütakse loomulikult põgeneda tema eest, minna peitu kuhugi salajasse varjatud ja maagiliselt kaitstud kohta, kust hall ei tea otsidagi haiget, kuhu ta ei tohi või ei taha tulla järgi. Nii poetakse esimese hooga, kuhu vaid saab (Sr 118), kuhugi salajasse varjukohta (Sn 7), harilikult ikka „magama” — kas seasongmete ja pahna sisse (Pr), jõeurkasse (Kr 75), sildade alla (V), rukkisse (V 96), suure puu, lepa, alla (Pr 63), ristteele (V 96), surnuaidale (Sr, Pr, Sn — vt. § 205), tõrvaahju (Sr 71), sauna vihtlema (Pr 170) või sageli lihtsalt ahju (Sr, Kr, Pr, Sn) — pannakse ahjusuu kinni, kuid ometi hall pääseb selga (Sn). Ahju köetakse vanade kingade, viiskude, tuhvlitega; kui on juba niivõrd kuum, et ei või minna enam sissegi, siis pannakse laud jalge alla, et ei põletaks jalgu ära, — siis hall käib väljaspool ümber ahju ringi naerdes (Pr). Hall omaltpoolt püüab teha muidugi kõik võimaliku, et saada haigele kuidagi selga selle varjupaigast hoolimata, nagu näeme järgnevais lugudes.

HALL PAISKAB PEERUD HAIGELE SELGA (S. 198)

Jutustaja emale pandud õpetust mööda valge rõivas ümber ja ta asetet ahju taha magama, et keegi ei näeks. Kuid hall tulnud paisand peerud talle kõik selga, et ta ärkaks ja ehmuks, ja siis ta raputand haiget, et luud murdnud ja et see nõrkend kauaks ajaks. — Sr 18.

HALLI EEST JÕEURKASSE JA AHJU (S. 198)

Ire-külas vana Nitsõrg Jõn (Väljavahi Jaan) jäänd haigeks hallile vastuhõikamise läbi (vt. § 202). Siis ta arutelnud vanainimestega, kuid saada sellest valla, tohtrirohtega teda ju ei saa ära. Keegi vanamees õpetand, pugegu ta jõekalda alla sel päeval, kui hall tuleb, ja olgu sääl selle päeva, — kui ta kolm korda võib hoiduda niiviisi hallist, siis hall jätab ta ise maha ja läheb otsima muid.

Jõn läindki jõeurkasse ja püsind liikumatult vait kui surnu. Hall tulnud ja kloppind mööda kaldapäälset: „Ahaa, minu va kõrb on kalda all! Jõn, kas sa oled elus? Jõn, tõuse üles, tule välja!” Nõnda ta jannand säääl paar tundi, kuni öelnud: „Ah, sitta sul sülle, ma saan noorematki!” Jõn oodand tükk aega ja pugend siis välja.

Teist korda, kolmandal päeval, kui olnud taas halli selgatuleku aeg. Jõn joosnud hommikul jällegi jõeurkasse. Tulnud taas hall, tantsind keerdu ülal nagu esimeselgi korral ja öelnud ära minnes: „Noh, kolmas kord, kui tuled kalda alla, ma uputan su ära, — ei siis sulle, ei mulle!”

Teisel päeval Jõn läind küsima vanamehelt, mis nüüd teha. Vanamees käsknud hõõveldada laaste ja pugeda järgmise päeva hommikul ahju, laastud ahjusuule hunikusse ette ja süüdata põlema, niipea kui kuuleb halli tulevat ja see hüüab esimesed sõnad; kannatagu siis seda suitsu, palju suudab, — siis see on ka viimne kord.

Jaan hõoveldand suure huniku laaste ja ronind teisel hommikul ahju, laastuhunik ette. Hall tulnudki: „Ohohh, ohohh, Jõh, Jõh, va kõrb, kus sa oled?” Silmapilk Jõh süüdand tikuga laastud põlema. Küll hall vaadand ja imetelnud: „Väljavaht Jõh on tark! Nüüd sa võid jääda — küll mina leian muu!”

Nõnda Jaan ise kõnelnud jutustajale. — Kr 75.

HALL MEELITAB HAIGET TÕRVAAHJUST PÄHKLAID KORJAMA (S. 194 + 198)

Üht hallihaiget õpetet pugema tõrvaahju ehk miili. Hall tulnud miili manu ja öelnud: „Ah neid ilusaid pähklaid, mis siin neis sarapuis kasvab! Oleks keegi teine inimene, siis võiks minna neid korjama. Kuid pole kedagi teist, kes painutaks puu maha, nii et ma saaksin korjata.” Kuid mees püsind miilis täitsa vait, et pole võidud kuulda, kas säääl on keegi sees või mitte. Hall pole oodand kedagi välja, süljand ja läind oma teed. Ta pole läind miili sellepärast, et säääl oli tõrvahais. — Sr 71.

HALL RUKKINIITJANA EHMATAB POISSI (S. 198)

Keegi poiss olnud kord koledasti hädas halliga. Lõpuks õpetet talle, mingu ta magama rukkisse. Poiss läind, kuid natukese aja pärast kuulnud, kuis tulnud niitjad, kõnelnud, niitnud — niitnud talle otse pääle. Hirmuga poiss hüpanud üles, kuid samas hall olnudki tal seljas. Hall ju siis niitja olnudki, kes ehmatand poissi. — V 96.

Väga tähtis varjupaik on veel koht, kuhu visatakse „maidad”, s. t. raipeauk ehk maidalohk (Pr, Sn), mis haiseb nii vastikult, et peletab kõik elavad olevused, ju siis halligi, kes käivat säääl ainult ümberringi, naerdes „vaat, kus ta nüüd on! vaat, kus ta nüüd on”, kuid ligemale ei minevat (Pr). Isegi raipeluisse sisse on tükitud (Sr) või köetud nendega sauna ja viheldud kolm õhtut, — siis hall lahkund ära (Pr). Ja küllap raipeluudega on tegemist Saarimaagi märkuses (Vir 91), et „hall läheb ära, kui tuuakse metsast vanu luid (sea luid, mis enne on viidud metsa?) ja pannakse neid haigele alla; hall, kes tuleb musta sea seljas ratsutades, pelgab kõvasti neid luid” (Kl).

HALLI EEST HOBUSERAIPE KÜLJELUISSE (S. 194 + 198)

Kedagi naist õpetet ronima hobuseraipe küljeluude vahele. Hall tulnud otsima teda. Olnud nii vastik hais, et hallgi süljand ja öelnud, jäle hais olevat. Küll ta käind ikka ümber ja ümber ringi öeldes: „Ilus mära küll, peaks hüppama selga, kuid pole kedagi teist, kes aitaks!” Ta ise hirnundki kui hobune, kuid naine pole vastand, ja lõpuks hall läind ära. — Sr 63.

RAIPELUUDEGA KÖETAKSE SAUNA (S. 194 + 198)

Anštein Katriñ olnud halliga hädas. Lõpuks õpetet teda kütma raipeluudega kolm õhtut järgimööda sauna. Luid ta pidand korjama tingimata ise, olgu ta nii nõrk kui tahte (ta olnudki nii jõuetu, et käies kukkund peaaegu maha). Küll ta siis otsind ja kandnud kotiga kokku. Ta kütnud sauna kuumaks ja soojendand õpetust mööda raipeluudega ka vett, millega siis vihelnud. Säääl tulnud hall sauna ukse taha: „Noh, nüüd sul saab täna öösi hää magamine küll!” Katriñ vastand, nagu kästud: „Sitane reis, mis sa tahad?” Ja tõesti, ta magandki sel ööl väga hästi. Ta ema tulnud kah magama talle seltsiks sauna, sest üksi on saunas ju hirm kah.

Teisel päeval Katriñ kandnud taas luid kokku, kütnud sauna ja soojendand vett nendega. Viimasel kolmandal õhtul hall öelnud: „Nüüd sa küll võid minna raipelohku magama, nüüd mina sinu manu enam ei tule: sa oled end va raipeluudega pesnud ja soojendand, nüüd sa võid magada, mina sinu juurde ei tule!” — Nii Katriñ saand terveks saunaleilis. — Pr 170.

205. Kuna massiteadvuses üldse surnuil ja surnutega kokkupuutund asjel on suur maagiline võim, siis võetakse surnud kaitsekilbiks ka halli vastu, seda enam, et hall vaevab ju peaaegu kõiki elavaid ning jätab rahule ainult surnud (Pr 169 — vt. § 206). Kõigepäält juba surnuaid on selleks kindlaks kohaks, kuhu hall ei pääse ligi; sinna siis põgenetaksegi (Sr, Pr, Sn), säääl magatakse haul, pää risti man, ja sinna hall järele ei saa (Pr), vaid jätab haige rahule ilma igasugu rohuta (Sn). Saarimaagi kirjutab (Vir 91), et halli eest on mindud surnuaiale või magatud, rist pää all. Ka surnuküüna süüdatud haige pää

man põlema, siis kah hall ei tulevat juurde, naervat ja narrivat küll ümberringi, kuid raputama ei minevat (Pr). Edasi surnupesunarts on ju suure maagilise jõuga asjaks, millega arstitakse igasugu haigusi, siis muidugi ka halli (Kr). Surnupalakad, mis on olnud puusärgil, neid kah laotet haigele päale, ja siis hall tulnud, naernud: „Ähhähähäh, sa mõtled, et ma ei näe, et sa magad sääl all!” (Pr). Surnuriiete sisse poetavat kaunis tihti (Pr), võetakse omale ümber haisev surnupalak (Pr 63, 130 ja 154) ja kätte surnuküünal (Pr 63). Mõnikord võetakse päale lihtsalt valge riie (Sr 18) või jällegi inetud ja jäledasti haisvad rõivad — need hoiavad ka halli eemal (Pr).

HALL JÄTAB HAIGE SURNUPALAKAS RAHULE (S. 194 + 198)

1) Ühele hallihaigele tüdrukule õpetet, võtku ta omale ümber see palak, mis on olnud matmisel puusärgi pääl, võtku kätte surnuküünal ja mingi magama suure puu — lepa alla. Kuid hall otsind ta siiski üles ja öelnud, et nüüd teda kõik naeravad, sest tal on surnupalak ümber. Aga juurde ta haigele ometi pole pääsnud. Haige pidand lamama liikumatult ja sõnatult, isegi mõtelda ta pole tohtind. — Pr 63.

2) Nittõl-talus (Pr) vanatüdruk Katriin olnud hallihaige. Ta viidud surnupalakas raipeauku magama, sest sinna hall ei tule päale. Sääl ta magand, ja mõtelge, kuulnud korraga, kuis keegi tulnud sõites kellega. Talle keeldud ehmuda, liigutada, vaadata või kõnelda, kui peaks juhtuma midagi. Läbi palaka ta näind, kuis tulnud selline isand, hüpanud vankrilt maha ja naernud ise: „Vot kus kurivõrk, nüüd on säetud surnupalak ümber, nagu ma sellist võtaksin omale pruudiks — kuhu ma panen sellise!” Tüdruk püsind vait. Küll süljand ja küll naernud, ent juurde pole tulnud. Ja nõnda tüdruk saand seekord läbi. — Pr 130.

3) Hallihaige tüdruk magand Surnuaia-orus, ümber surnupalak, nagu talle õpetet. Olnud aeg, kus hall peaks tulema päale. Küll ta siis söimand seda inimest: „Tulge nüüd vaatama, näe, kus va port magab, va mait! Ennäe, milline jäle hais tal on — surnupalak ümber! vaat, kuis ta lehkab!” Ja liigutanuks see tüdruk end raasukesegi või öelnuks ühe sõna — kohe hall oluoks tal seljas, kuid tüdruk suutnud püsida vait. — Pr 154.

206. Üldse on iseloomustav, et just vastik ja vänge hais hoiab halli eemal: haisu pärast hall ei pääse haigele järele tõrvamiili (Sr 71), seapahna (Pr) ega raipeauku (Pr 130, Sn) või raipeluisse (Sr 63); ka surnuriiete haisu ta kardab (Pr 154). Haisu pärast võetakse omale ümber ka lihtsalt inetud ja jäledasti lehkavad rõivad ning määratakse end sisse lehmäsõniku ja tõrvaga (Pr). Vast osalt sellepärast haige peab vahtima ka tõrvatonni (V), kuid siin on mõjumas arvatavasti veel muid põhjusi: tõrvast paistab ju otsekui peeglist vari vastu nagu oleks see päriselt reaalne, ja sellest tekib massifantaasias huvitav kujutelm — nimelt katse viia halli eksiteele, et ta ei saaks aru, kumb on õieti haige tegelik nägu, ja et ta ei leiaks siis haiget ennast enam kätte.

Ja siit samm edasi — on mõeldud välja üldse hulk võtteid, kuidas halli tüssata, petta, ninapidi vedada, et ta ei tunneks enam haiget. Nii võetakse kuusekoor, kus on sees oksaauke otsekui inimnäol silmad, nina, suu, ja pannakse see koor (maskiks) näo ette; hall tuleb manu ega tunne enam inimest ja ütleb siis: „See nagu oleks küll minu ratsutamismära, ent ei ole kah — täht on otsal!” ja kui ta siis kuuleb kedagi teist midagi kõnelevat või tegevat, siis ta sõnab kohe: „Oot oot, hommelm ma lähen sind ratsutama!” (Sr).

HALLI TÜSSATAKSE PUULAASTUGA OTSAL (S. 196 + 198)

Üht poissi õpetet, mingi ta ristteele magama ja pangu omale valge laast otsa päale. Korraga tulnud talle manu keegi mees ja talland jalaga, kuid poiss pole liigahtund. Võõras öelnud: „Punktipäält minu hobu, keda ma ratsutasin, ainult et otsal on lauk, — minu jaol lauku ei olnud, minu hobu oli niisama kõrb!” Ja jätnudki poisi rahu. — V 96.

Kuna hall jätab surnud rahule, siis tehakse end halli tüssamiseks kah otsekui koolnuks, puuakse end moepärast isegi üles (Pr).

HALLIHAIGE TEESKENDELEB END POONUKS (S. 197)

Keegi mees sidund üles lakke naela külge kinni suure pika nõõri, tõmmand silmuse endale kaela ja säändnud end lamama põrmandule, nagu oleks ta „otsas”. Hall tulnud naerdes manu: „Vaata nii, nüüd ma

sinu manu enam ei lähe! nüüd ta kuradi käes on! Mul olnuks niikuinii minna ta selga veel ainult kaks korda raputama teda läbi, kuid nüüd ma enam ei lähegi!” — Mees ise kuulnud seda kõike vait olles päält. — Pr 169.

Nagu äraeksind inimesele kogu ümbritsev loodus näib otsekui pahupidi, et ta ei tunne seda enam äragi ja tema selle vastukaaluks pöörab ka enda man rõivad ja kängmed pahupidi (vt. § 135, LRU II 206/7), niisama püütakse viia eksiteele halligi sellega, et pannakse sukad jalga pahupidi ja viisuotsad tagurpidi (Pr), et hall ei leiaks haiget kätte. Või haige heidab pikali magama, kasuk pahupidi seljas, — siis kah hall ei tundvat ära (Pr).

Edasi saadakse hallist vabaks, kui haiget lüüakse lemmasavaga kolm korda ja siis seotakse see saba haigele ümber pää, — siis hall naerab „vaadake nüüd, milline pruut minul on: lemmasavast kroon!” sellist ta ei tahtvat enam ja minevat ära (Pr). Lemmasava kõrval haiget on pekstud k a pihelgavitstega, mida on hautet enne ahjus (Pr), — on ju pihelg üldse püha puuna maagilise mõjuga. Ja lõpuks püütakse võita halli juba ka puht ristikiriku püha toiminguga:

HAIGE ÜMBER PALVETETAKSE JA LAULDAKSE (S. 198)

Ühe perenaise tütrell hall käind kaua seljas. Lõpuks ühel laupäeva õhtul nad pidand „paatreid” (s.t. palveid) ja laulnud kõik ümber haige. Kaua-kaua juba lauldud, kui pääle keskööd haige tuksatand laulu ajal vähekeseks nagu magama, — ja sa mõistad, nii ka kohe metsaline seljas taas nagu... — Pr [227].

207. Liikumata ja kartmata vaikimise, peitupögenemise, surnute, raipeluude, suitsu, haisu või riietusega eemalepeletamise, ninapidivedamise, vihtlemise, kõnnitelu, üksisilmi tõrva vahtimise, ihu võidmise, peksmise ja kõige eelpool käsitledu kõrval tarvitatakse suurel määral ka „seespidiseid” arstirohte ja oioi, mida kõike ei anta haigele sisse! — Otsitakse nahkhiire verd sisseandmiseks (Sn), keedetakse musta lamba sitta (Sr), joodetakse mära kust (Pr) või haige enda kust, kuid jutustaja isegi ei usu hästi, et see aitaks (V Lnb 876); keedetakse ja joodetakse raipeluid (Pr), antakse surnupesuvett (Pr), keedetakse katlas usse ja antakse juua seda vett (Pr), niisama sisalikke, viiske, nõgeseid (Pr). Jahvatatakse peeneks ja kõrvetatakse ära koera päaluu, otsekui oleks see jahu, ja küpsetatakse seda segamini odra jahuga kakuks, mida antakse haigele süüa (Kr). Sissevõetavaks arstirohuks kõlbab ka viin: keegi mees olnud hallist vaba ainult joobnuna (Kr 138 — vt. § 202). Edasi halli olevat arstitud tursa suust lima ehk nilvaga (? Saar *Pr). Samuti olevat halli vastu hää pikaninaline „tuulekala” (Ir) ja üldse esimesed kalad kevadel pääle jääminekut — neid kutsutudki hallirohuks ehk „heinaks” = jöd'-ājna (V); kes saab esimese kala ära süüa, selle pääle hall sel aastal ei tulegi (V). Esimese kala puhul tarvitet nimetuse „hallirohi” kõrval on olemas isegi eriline taim hallihein = jöd'-ājna (Sr, Pr, V) (samuti lätis drudža zāle ‘Tausendgüldenkraut’ (ME) ~ ‘Mauerpfeffer’ (Ulm) ja drudža lapa ‘eine Pflanze’ (ME); saksas Fieberklee (Biberklee, Bitterklee, Zottenblume) ‘Menyanthes Trifoliata’ ja Fieberkraut (Biberkraut, Tausendgölden, Erdgall) ‘gentiana centaurium’ (Grimm, DWb); eestis külma-tõve-rohi ‘Zittergras, Briza media’ (Wied, EWb — Fieberklee Wiedemann tõlgib eesti keelde kolm-leht ~ uba-lehed ja hallihain (ERA II 2, 641 < Hargla); soomes vilutaudinruoho ‘erythraea gratiula’ ja horikkaheinä (katkerahainä, katkero) ‘geintiaina amarella’ (Lönnrot)), mis kasvab künkail ja põllul, — ka seda keedetakse sissejootmiseks (Pr). Lääne-liivis, kus halli nimetus jöd’ on jäänd võöraks, ühendetakse see vääríti hääldet taimenimetust jodd-ājna ~ jodd-put’kōz (L) rahvaetümoloogiliselt hoopis joodi mõistega ja seletetakse, neist õitest keedetavat apteekide jaoks jooti (L) (samuti tuntavat säälses lāti murdes taimenimetust jod-puķes (L — NB! mitte juod-!), mida ei noteeri ükski lāti sõnastik).

Kõiki medikamente tuleb valmistada haige teadmata ja salajas (Pr), sest muidu ta ei võta neid vastu. Aga siin ongi see vigur: haige teab puha! Hall tuleb haigele ütlemata, et seda ja seda keedetakse, ärgu ta joogu, — ja ta ei joo ega joo, kas sunni või vägisi (Pr). Veelgi enam: haige teab üldse kõik, mis sünnib teises toas, olgugi et ta ei näe, — hall ütleb talle puha (Kr). Ka seletetakse piltlikumalt, et ahi (tubade vahel) „kõnelevat ära” (kajavat vastu): nii kõvasti ei tohtivat toas kõnelda, et ahi seda kuuleb, — siis ahi ütleb hallilegi seda, millist rohtu tahetakse anda, ja siis rohi ei kõlba enam (Ir). Kuid tehtagu rohtu kas või teises taluski, ometi haige teab puha, millist rohtu talle tehakse ja mida kõike pannakse sinna juurde, ja ta ei söö ega söö, tee mis tahte; ta isegi tahaks küll vabaneda haigusest, kuid nõndapalju see hall peab vastu, et sa ei tohi rohtu süüa ega juua (Kr).

HALLITÕBINE TEAB JUBA ETTE, MILLIST ROHTU PAKUTAKSE (S. 195)

1) Jutustaja enda ema olnud haige. Muud keetnud talle rohtu, kuid ta toas teadnud, mida väljas keedetud, ja öelnud, et ta seda ei joo — selline „eihüva vaim” olnud sees, et pole joond. Nemad keetnud aga musta lamba sitta. Ta pole võtnud, öelnud kohe, mis asi see on (jatku vt. lhk. 231). — Sr 18.

2) Kord viidud haigele surnupesuvett. — Kus karjund vastu nii koledasti, et see on surnupesuvesi, et ma tean küll, et ma ei taha. Küll sunnitud siis, ema kinnitand, et ei ole ja väevõimuga joodetud see talle sisse. — Pr 171.

3) Ühel naisel tütar olnud haige halliga. Ja nüüd vaata, temale õpetet, mingi ta nüüd võtma seda tursa ila ehk lima, et see kah on hää — üheksast tursast las võtku. Ja niikui see naine läind viima, kohe tütar karjund: „Joo ise oma tursaila!” ja ei võta! Siis vägisi nad andnud talle sisse. — Pr 228.